

Tösse sjoap en zok....

We, tenminste als we tot de 'middelbare' leeftijd behoren, kennen het nog allemaal uit onze jeugd: moeder of grootmoeder die de lange winteravond vulde met het eindeloze getik van breinaalden, die in rechtse of averechtse patronen, uit een bol wol een paar kousen toverde. Net iets vroeger was er ook het snorrend geluid van het spinnewiel. Het waren vaardigheden die langzaam uit onze samenleving verdwijnen. Maar vooraleer die bol wol in het breimandje belandde, was er een hele operatie aan vooraf gegaan. We volgen de weg van het schaap tot het paar nieuwe sokken.

Schape

Sinds de oertijd, toen de rondtrekkende jager de noordelijke streken ging bevolken, moest hij zich tegen de koude beschermen. Oorspronkelijk gebeurde dit logischerwijze met dierenhuiden, die hij van zijn jachtbuit overhield. Maar al zeer vroeg ging de mens ook dierenharen gebruiken die op de een of andere manier gevlochten of geweven werden. Ideaal hiervoor bleek het schaap te zijn. Reeds 8000 jaren geleden werden wilde schape gedomesticeerd. De oudste vondsten hiervan werden gedaan in Klein-Azië en West-Iran. Vooral in het Semitische cultuurgebied hield men al vroeg huisschape, reeds ten tijde van de aartsvaders (16e v. C.). Het grote aanpassingsvermogen en het vermogen te kunnen leven op terreinen die ongeschikt zijn voor ander vee, maakte van het schaap een waardevol huisdier. Lang voor onze jaartelling bestond er al een belangrijke wolindustrie in Klein-Azië en Fenicië. Hoe belangrijk het schaap in sommige streken toen was blijkt wel uit het feit dat de hofhouding van koning Salomon circa 100 schape per dag moest laten slachten.

Uit het oorspronkelijke wilde schaap ontstonden na domesticatie door selectie en teelten zo'n 200 rassen huisschaap. Allen stammen zij waarschijnlijk af van soorten van de wilde moeflon uit het Midden-Oosten. De huisschape hebben tijdens de domesticatie veel van hun natuurlijke eigenschappen verloren. Een belangrijke verandering is bijvoorbeeld dat het huisschaap niet meer tweemaal per jaar zijn haren verliest (winterhaar en zomerhaar) maar dat de schape nu moeten geschoren worden.

Schape zijn kuddedieren. Bij het wilde schaap was dat een vorm van bescherming tegen roofdieren, zoals dat praktisch bij alle grazers het geval is. Ook tegenwoordig worden de schape in kuddes gehouden. De grootste

schapenfokkers vindt men tegenwoordig in het zuidelijk halfrond: in Nieuw-Zeeland en Australië.

Maar ook in onze streken zijn er altijd schapen geweest. Ze leverden een belangrijke grondstof voor de kleding en ze gedijden erg goed in onze schrale Limburgse Kempen. Als men de oude Ferrariskaarten uit 1778 bekijkt dan is Opoeteren, op de vallei van de Bosbeek na, tot in de wijde omgeving omringd door heidevelden. De enige dieren die in deze biotoop kunnen renderen zijn precies de schapen. Het zogenaamde heideschaap was het ras dat hier gehouden werd. Ze leverden de Kempense keuterboer wol, vlees, melk en zeker ook het mest dat hij nodig had voor zijn akkertjes.

Die mestproductie is een verhaal apart en we komen er zeker nog op terug, maar de zogenaamde potstal behoorde bij de schapenkweek.

Volgens de landbouwtelling van 1830 waren er in Opoeteren 450 schapen, naast 390 runderen, 20 paarden, 60 varkens en 15 geiten. Het aantal inwoners bedroeg toen 518. In veel gezinnen hadden ze toen een of meer exemplaren van het Belgisch melkschaap, een ras dat eertijds bijzonder in trek was wegens zijn hoge melkproductie (500-600 liter; vetgehalte 6%) en een hoge vruchtbaarheid (gemiddeld twee lammeren per jaar).

Naast die enkele exemplaren op de meeste boerderijen en boerderijtjes, waren er in 1900 in Opoeteren nog tenminste 5 grote kuddes schapen, die met hond en herder de omliggende heidevelden begraasden. Hun voedsel bestond uit grassoorten (schapengras, bochtige smele), jonge loten aan struiken en bomen, en ook jonge heide. Zij zorgden er voor dat de heide als heide bleef bestaan, en niet door berken en eiken overwoekerd werd. De laatste kudde die hier op de heide rondliep was deze van de 'sjeft'.

Schapen worden in het begin van het jaar geboren en zijn na een 6-tal maanden al geslachtsrijp. Een worp kan uit 1-4 lammeren bestaan zodat het kweken van schapen, tenminste in kwantiteit, een vrij vlotte aangelegenheid is.

Nonkske Biêze, alhoewel niet vlot ter taal, was een expert in alles wat met schapen te maken had. Als er ergens in Opoeteren een probleem was met schapen, werd hij er bij gehaald.

Als de tijd van het schapen scheren was gekomen, werd de 'noaber' bijeengetrommeld en werden de schapen naar de Mieren gedreven, waar toen nog een groot ven lag. De schapen werden er gewassen en daarna in de schuur geschoren.

Naast schapen was de 'Slieper' ook bijenhouder. Ooit slingerde hij op een seizoen 300 kg honing. Nonkske stierf in 1954.

Wol

Eenmaal per jaar, meestal in juni, moesten de schapen geschoren worden. Men moet het schaap scheren als het heet is, zou men in analogie met een ander bekend spreekwoord kunnen zeggen. En dat was ook zo. Men wachtte

tot rond Sint Jan, 24 juni, om met het scheren te beginnen. Enkele dagen van tevoren werden de dieren bijeengebracht in een weide dicht bij huis om ze tot rust te laten komen. Men begon 's morgens als de dauw was opgedroogd. Het scheren gebeurde met een beugelschaar, waarbij het schaap op de grond lag tussen de knieën van de scheerder. Men begon aan de buikzijde, daarna via de linkerkant naar de rugzijde om tenslotte via de andere kant weer aan de buikzijde te belanden. Men verkreeg zo een wolvacht uit één stuk. Een geoefende schapenscheerder kon zo 25 tot 30 dieren per dag de jas uitdoen. Op de moderne schapenfarms gebeurt dit tegenwoordig met elektrische tondeuses, waarbij het schaap na 2 minuten van zijn vacht ontdaan is.

Wol van levende schapen noemt men scheerwol. Een normale vacht woog rond 3 kg. Door wolvet (lanoline), vuil en de natuurlijke kroezing van de vezels was dit een stevig geheel. Afhankelijk van de groeiplaats was er een groot verschil in de kwaliteit van de wol. Deze van de schouders was het fijnst, deze van de flanken het sterkst, en deze van de borst grof en verontreinigd. De beste wol werd geleverd door de jonge schapen, die nog niet geschoren waren, de zogenaamde *'joarigen'*, dus dieren van zo'n 16 maanden oud.

Gedurende de zomer werd de wol gewassen. Dit gebeurde in een grote teil met lauwwarm regenwater waarin wat soda was opgelost. Hierin bleef de wol een dag en een nacht 'trekken'. Daarna werd ze met de hand gewassen, met zuiver water gespoeld en een drietal dagen op een grasveldje gebleekt. Het spoelen gebeurde hier in Opoeteren vaak in de Bosbeek. Vaak lag er ook wol te bleken langs de beek. Vervolgens werd de wol nogmaals gewassen en gespoeld en op de tuinhaag of op draden te drogen gehangen.

Was de wol eenmaal droog, dan moest beslist worden wat ermee gedaan werd. Het gedeelte dat men niet voor eigen verwerking nodig had werd verkocht aan opkopers of men ging er zelf mee naar de Kempische Wolspinnerij in Grote Brogel, waar men ze kon verkopen of ruilen tegen dekens. Ik zie mijn moeder nog altijd vertrekken met 2 grote zakken wol op elkaar onder de *'snelbinjer'* en later terugkeren met een pak dekens in bruin papier gewikkeld.

Wol die men zelf ging verwerken, moet eerst uitgeplozen worden. Dit wil zeggen dat de wolvacht uit elkaar gehaald moet worden en de vezels in dezelfde richting gelegd. Vroeger gebruikte men hiervoor de droge zaadbollen van de kaardenbol, die vol staan met puntige stekels. Later werd algemeen de kaardeborstel of de spinhekel gebruikt. Dit was een plankje met daarop een bundel stalen punten. Hiermee werd de wol gekamd, en was nu klaar om gesponnen te worden.

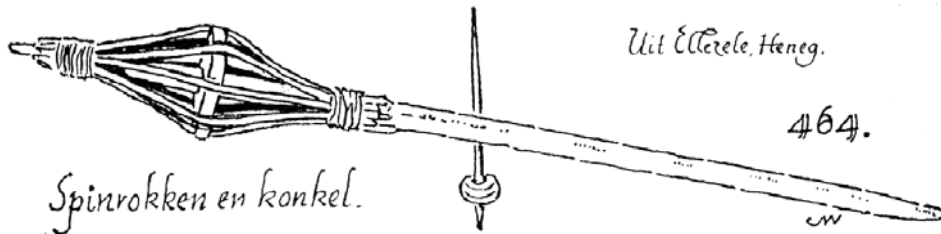
Het Spinnen

Het spinnen maakt van de losse vezels van wol, of andere vezels zoals vlas of brandnetels, een stevige draad. De eerste beweging bestaat er in de vezels met kleine hoeveelheden in elkaar te draaien. Het tweede deel van de bewerking is de getordeerde draad op een spoel te winden. Voor de uitvinding van het spinnewiel gebeurde dit met eenvoudige hulpmiddelen na elkaar.

Men gebruikte hiervoor een *spinrokken* en een *konkel*. Een spinrokken of *spinrok* was een eenvoudig voorwerp: een houten stok van ongeveer een meter lang, die van boven gevorkt of verdikt was. De wol werd hier rond gezwachteld en met linten bevestigd, zoals men op schilderijen van Breughel kan zien.

Het spinrokken werd in een houten blok gezet zodat men zittend kon spinnen, of kon onder de arm genomen worden.

Een konkel was nog eenvoudiger: een puntig houten stokje van ongeveer 20 cm dat in een bolvormig schijfje steekt, het *spinschijfje* dat als vliegwiel dienst deed.

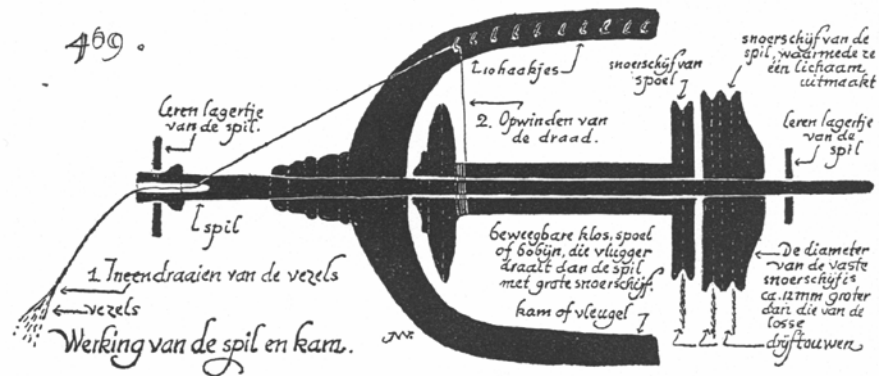

Om nu met deze eenvoudige dingen te spinnen trok men met de linkerhand vezels uit de zwachtel en rolde deze ineen. Met de rechterhand brengt men de konkel aan het draaien waardoor de voorgerolde draad wordt vastgedraaid.

Het spinnewiel zoals wij het nog kennen of kenden, zou in 1530 door Johann Jurgen uitgevonden zijn. Maar lang daarvoor was er al sprake van een wiel dat gebruikt werd bij het spinnen. Ook tussen de later gevonden tekeningen van Leonardo da Vinci

(1452-1519) vond men een ontwerp dat in grote mate overeenstemt met het bekende spinnewiel.

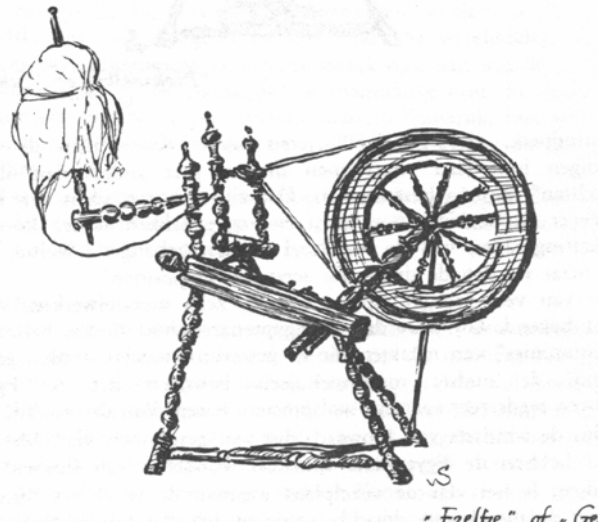
Bij het spinnewiel gebeuren de twee bewerkingen die nodig zijn om uit vezels

Spoel

een doorlopende draad te maken in een bewerking. Dit gebeurt door een ingenieus systeem met een losse spoel.

Een spil is horizontaal opgehangen en kan draaien in een lederen lagertje aan beide uiteinden. Aan de zijde van de spinster is de spil een eindje hol. Aan de spil vast zit een hoefijzervormige kam waarop zich haakjes bevinden om de draad te geleiden. Aan de andere kant zit er een vaste schijf met een groef op de spil. Hierover loopt de riem die de spoel aandrijft. Tussen kam en schijf is een losse klos of bobijn over de spil geschoven. Aan een kant vertoont de eindschijf een groef waarmee ook deze spoel kan worden aangedreven.

Spinnewiel: een "geitje" of een "ezeltje"

Om te spinnen wordt het eerste eindje door de holte van de spil gestoken en komt er voor de kam weer uit, loopt achter het eerste haakje door en wordt op de losse klos bevestigd.

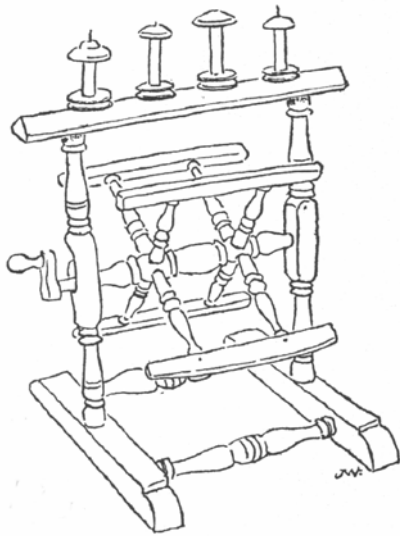
Door met de voet het pedaal of de plank onder aan het spinnewiel op en neer te bewegen begint het grote wiel te draaien en worden de kam en de klos aangedreven. Door het draaien van de kam worden de wolvezels in elkaar gedraaid en krijgt men dus een draad. Daar de schijf van de losse klos een kleinere diameter heeft dan deze van de kam, zal de losse klos iets sneller draaien dan de kam, waardoor de gesponnen draad wordt opgewonden. Van tijd tot tijd moet men de draad achter een ander haakje op de kam laten omlopen, zodat de klos regelmatig over de ganse lengte wordt opgewonden. De dikte en de regelmaat van de bekomen draad hangt af van de hoeveelheid wol die aan het begin wordt toegevoerd en hoe regelmatig dit gebeurde. Niet iedereen was daar even handig in.

Gedurende het spinnen moesten de duim en de wijsvinger, die de wol toevoerden, een beetje vochtig gehouden worden om goed door de spoel en over de kam te kunnen glijden. Want door het wassen was een deel van het wolvet verloren gegaan. Er werd dan ook nogal wat afgelikt tijdens het spinnen. Sommige spinsters hadden een klein potje met water naast zich staan.

Om extra dik garen te verkrijgen kon men het spinnewiel ook gebruiken om twee of meer draden in elkaar te draaien, wat met het *'twijnen'* noemde.

Er waren voornamelijk twee soorten spinnewiel in gebruik: het eerste heeft de kam en spoel boven het wiel, en was een klein compact toestel dat *blokwiël* genoemd werd. Het werd in onze streken het meeste gebruikt. Men noemde het ook het *bokje* (*'bikske'*), of ook *'schipperke'* omdat het door zijn compacte omvang ook op een binnenschip kon gebruikt worden.

Het tweede soort spinnewiel heeft de kam en spoel zijdelings van het wiel staan en werd *'geitje'* of *'ezeltje'* genoemd, omdat het drie schuin zittende poten had die aan een koppige ezel of geit deden denken. Het maken van een spinnewiel was een werk voor de vakman, een schrijnwerker of houtbewerker, die over een draibank beschikte. De gebruikte houtsoort was

Haspel

in regel streekgebonden, maar vaak werd er perenhout voor gebruikt, dat zich gemakkelijk op de draaibank liet bewerken. Men vond tussen de spinnewielen echte kunstwerkjes. Een fraai spinnewiel was een statussymbool. In vorige eeuwen was het zelfs gebruikelijk dat bij het huwelijk een spinnewiel aan de bruid geschonken werd.

Omdat het garen bij het spinnen enigszins vochtig werd, mocht het niet op de spoel blijven zitten. Daarom werd het garen daarna *afgehaspeld* op een *haspel*. De haspel was een molentje met 4 armen met horizontale latjes op het uiteinde. Het molentje draaide tussen twee opgaande steunen en kon in beweging gebracht worden met een eenvoudig zwengeltje. Er waren ook modellen met een steun of zelfs eenvoudige handhaspels.

Bij het afhaspelen werd de spinklos op een der pinnen boven op de haspel gezet en werd het garen tot een grote streng (*strèèn*) gewonden. Voordat de streng van de haspel werd genomen, werd hij eerst op een drietal plaatsen losjes met een draad samengebonden, om het verwarren te voorkomen.

Indien de wol of beter, het garen, moest geverfd worden, moest dat nu gebeuren.

Daar de haspels van de Middeleeuwen tot nu dezelfde grote hebben behouden, zijn ook de strengen even groot gebleven. En dat was een handige maat. Want na het haspelen moest het garen tot een bol opgedraaid worden. Dus moest er een brave ziel gevonden worden die met uitgestrekte armen de *strèèn* vasthield, terwijl iemand anders het garen opwond tot een bol. De 'vasthouder' was meestal een van de kinderen en was niet altijd zo'n prettige bezigheid. Men mocht geen winding laten 'vallen', of de streng te los of te vast spannen, of niet de vingers laten haken achter de windingen... Het zat er dikwijls bovenarms op, vooral als de uitgestrekte armpjes moe werden. Vaak, en zeker als er geen hulp voorhanden was, gebruikte men dan ook twee stoelen met de leuning tegen elkaar geplaatst waarover de garenstreng werd gelegd.

Men kwam dus tenslotte tot de bol garen, en kon men aan het uiteindelijke doel beginnen: het breien van een paar sokken of de pullover, waar het allemaal om begonnen was. Maar dat is een heel ander verhaal.

Tekeningen: Uit het boek "Volkshuisraad in Vlaanderen" van Dr. Jozef Weyns

Theo Dreesen

© Heemkundige Kring "Utersjank" Opoeteren